

Manaflı Xanımına Fətəli qızı¹⁹ ANA DİLİMİZİN SAFLIĞI UĞRUNDA MÜBARİZƏ APARAN ZİYALILAR

Dil ünsiyyət vasitəsidir, bununla yanaşı dil millətin simasını səciyyələndirən amillərdən birincisidir. O, hər hansı bir xalqın varlığının təzahürü, onun milli sərvəti, qan yaddaşındadır. Xalqın taleyi, onun mənliliyi, mənəviyyəti və mədəniyyəti olan dil cəmiyyətin təşəkkülü və inkişafı ilə birgə yaranır, tərəqqi edir. İnsanın təkamülündə ana dilinin rolu böyükdür. Bu nemətin hər hansı bəhanə ilə qadağan olunması, yaxud saflığının pozulması, yad təsirlərə məruz qalıb korlanması isə cinayətdir.

XIX əsrdə dövrün ədəbi dil normalarının müəyyənəlməsində görkəmli söz ustaları, mətbuat işçiləri, ziyalılar da bütünlüklə iştirak edirlər. Heç bir ziyalı ədəbi dil, ana dili ətrafında gedən mübahisələrdən kənar qalmırdı. Düzdür, hər kəs eyni mövqedən çıxış etmir, lakin ana dilimizin saflığı uğrunda mübarizədə dilimizin taleyinə heç kəs laqeydlik göstərməmişdir. Rus-Avropa təhsili görmüş ziyalılar dərk edirdilər ki, qabaqcıl, inkişaf etmiş dillər kimi bütün normalara cavab verən ədəbi dil yaranmalıdır, lakin problem onda idi ki, rus-Avropa dillərini gözəl bilən ziyalılarımız, əksərən, ana dilini pis bilirdilər, ana dilini yaxşı bilənlər isə, ümumiyyətlə, xalq danışığı səviyyəsində dayanır, ədəbi dilin mahiyyəti haqqında o birilər qədər aydın elmi qənaətdə olmurdular. Ancaq bu bir faktdır ki, ziyalılarımızın demək olar ki, hamısı bu çətinlikləri aradan götürməyə çalışmış, əcnəbi material əsasında bildikləri mükəmməl ədəbi dil vərdişlərinin işığını ana dilinin üzərinə salmağa cəhd göstərmişdilər. Üzeyir Hacıbəyov yaşlıları dörd zümərəyə ayırırdı: 1. Əcnəbi dillərdə “fitil-fitil əsib” ana dilində heç nə bilməyənlər. 2. Rus-Avropa dillərini mükəmməl bilib, öz ana dilini nisbətən zəif bilənlər. 3. Yalnız öz dilində bir qədər yazıb-oxumaq bilənlər. 4. Yazıb-oxumağı bacarmayanlar. Ü. Hacıbəyov özünü bilavasitə ikinci qrupa aid edir. Ümumiyyətlə, rus-Avropa təhsili almış mütərəqqi ziyalılarımızın, təxminən hamısı bu zümərəyə düşür.

Ana dilimizin saflığını korlayanlar vahid mənbə üzərində dayanmır, üç qola ayrılırdılar: bir qrup ərəb-fars mənbəyinə, ikinci qrup türk-osmanlı, üçüncü qrup rus-Avropa dillərinə meyl edirdi. “Molla Nəsrəddin” jurnalının 1906-cı ildə 22 dekabrda çıxan 38-ci nömrəsində belə bir şəkil təsvir olunur: Üç nəfər birini yıxıb, hərəsi ağzına bir dil uzadır. Birinin üstündə fars dili, 2-cinin üzərində rus dili, 3-cü dilin üzərində isə ərəb dili yazılıb. Yıxılanın şalvarının ələyinə isə “Azərbaycan türkü” sözləri yazılıb. Şəklın altında isə bu sözlər var: “Ay qardaşlar, mən ki dilsiz xəlf olunmamışam, bu dilləri ağzıma soxursunuz”. Türk-osmanlı ədəbi dilində fars materiallarına geniş yer verildiyi üçün, görünür, onu ayrıca qeyd etməyə ehtiyac görməmişlər.

Ü. Hacıbəyov “Hansı vasitələrlə dilimizi öyrənib kəsb-i maarif etməliyik” məqaləsində yazırdı: “...Bizim türk lisanımız Avropa üləma və filosoflarının rəyinə nəzərən ən vəsi və kamil bir dildir ki, onun vasitəsilə insan ən ali fikirlərini və ən dəqiq hissələrini bəyanə qadirdir. Belə bir zəngin lisanın sahib olub da ondan istifadə etməməyin özü böyük bədbəxtlikdir”. Dahi bəstəkar dilini bilməyənlərə istehza ilə yanaşmış, onlara “zavallı” deyər müraciət etmişdir. Həm də ana dilini öyrənmək üçün həmin “zavallı”lara yollar göstərmişdir. Təbii ki, böyük ədib heç vaxt çox dil bilməyin əleyhinə olmamışdır, lakin öz ana dilini bilməyib ərəb, fars, rus, fransız, ingilis dillərində “bülbul” kimi ötənlərə istehza ilə gülmüş, buna qarşı vaxtında mübarizəyə başlamışdır.

Ü. Hacıbəyov yenə həmin məqaləsində yazırdı: “Danışığı əsnasında fikrimizin əcnəbi kəlimələrdən təmiz olaraq öz türk sözlərimiz vasitəsilə ifadəsinə səy etməliyik və qəzetlər sayəsində öyrəndiyimiz yeni təbirat və islahatı lazım olan yerlərdə işlətməliyik. Məsələn: “zabastovka” yerinə “tətil”, “pajar” əvəzinə, “yanğın”, “sosialist, revolyusioner”, “demokrat” və sairələrini deməyib, “ictimaiyyun”, “inqilabiyyun”, “amiyyun” və sairələrini istemal etməliyik” (“İrşad” qəzeti, 1906, №48). Müəllif belə bir qənaətdədir ki, saf dil yoxdur və dili inkişaf etdirmək üçün süni (saxta) dil düzəltməkdənsə, başqa dildən material mənimsəmək münasibdir. Artıq mənaca milliləşmiş əcnəbi sözü rədd etmək yanlışdır: “Necə ola bilərdi ki, bir türk alimi durub “ağıl” ləfzini tullayıb əvəzində, məsələn, “başı dolu eləyən” deyəydi” (“Həyat” qəzeti, 1905, №62).

Ü. Hacıbəyov eyni fikri başqa məqaləsində davam etdirir: “İndi biz istəsək ki, “samovar” təbirini rusca deməyib, öz dilimiz vasitəsilə ifadə edək, lazım gəlir ki, bu sözü ya fars və ya ərəb və ya sair dil köməyi ilə təsəviyə edək. Məsələn, “hudpəz”, “xudcuş” və sair və illa “özüqaynayan” desək, əvəzimiz anlamaz. Çünki, “özü” və “qaynayan” təbirləri əvəmə məlum olduğundan onun zehmində dürlü-dürlü şeylər zahir edib, “samovar” ifadə edilmir. Əvəmdən soruşsan ki, “uzaqyazan” nədir, heç vaxt deməz ki, “teleqraf”dır. O səbəbdəndir ki, belə sözlər camaat arasında qəbulə keçib, əcnəbi sözü özü-özlüyündə qalır. Ruslardan dəxi bir çox şəxslər “qaloş” əvəzində “mokrostup”, “zont” əvəzində “dojdoxranillişe” təbirləri istemal etmək istədilər. Lakin camaat tərəfindən qəbula keçmədi” (“İrşad” qəzeti, 1906, №48). Burada həm ehtiyac olan əcnəbi sözün işlənməsi, həm də terminoloji leksik vahidin adı sözdən fərqi tamam elmi səviyyədə şərh olunur.

Dilimizin gözəlliyi, ahəngliyi digər millətlərdən olan alimlərin də diqqətindən yayınmamışdır. Vaxtaşırı onlar da ana dilimiz barədə öz fikirlərini bildirmişlər. Məşhur ingilis dilçisi Maks Müller dilimiz haqqında belə demişdir: “Azərbaycan türkcəsi öz qrammatik formaları, söz ehtiyatı, üslub imkanları ilə barlı-bəhərli ağacı xatırladır. Özü də bu ağac o qədər barlıdır ki, budaqları ağırlıqdan sına bilər...”.

¹⁹ *Bakı Dövlət Universiteti, Filologiya elmləri namizədi, dosent, xanım.manafli@mail.ru*

Firidun bəy Köçərli 1898-ci ildən başlayaraq, “Qafqaz” qəzeti, sonralar isə “Tərəqqi”, “Kaspi” qəzeti, “Molla Nəsrəddin” jurnalı və s. mətbuat səhifələrində məktəb, maarif, əlifba, ana dilinin saflığı, onun bir sıra zərərli təsirlərdən mühafizə olunması kimi aktual məsələlərə dair məharətlə çıxışlar etmiş və dərin məzmunlu və ifşaedici məqalələr yazmışdı. F. Köçərli ana dilimizin saflığından danışıarkən yazırdı: “Ərəb və fars kəlimə və ibarələrinin şövq və həvəsində olub ehtiyac olmadığı halda onları ana dilinə qatıb qatışdırmaq bizim əqidəmizcə böyük səhvdir. Vaxta ki, ana dilində hər şeyin özünün məxsusi adı var və yəni ana dili ilə bir mənanı bəyan etmək və bir əhvalatı necə ki, lazımdır söyləmək mümkün olur, insaf deyil ki, elm göstərmək və “mollalıq” izhar etmək iddiasına düşüb kəlamı qəliz ibarələrlə və çətin anlaşılan ərəb və fars sözləri ilə doldurub əsl mənanı daha dərinə salamaq və onun üzünə qəliz ibarələrlə toxunmuş pərdə çəkmək ona görədir ki, qəzetlərimizdə dərc olunan qəliz ibarələrlə yazılmış bəzi siyasi, ədəbi və fənni məqalələri oxuyanlar anlamayıb məyus olurlar və qəzetə oxumaqdan imtina edirlər.

Dil nə qədər açıq, sadə olsa, bir o qədər gözəl, göyçək və məqbul olar. Əlbəttə, dilimizə qarışıb türkləşmiş “fayda”, “xeyir”, “dost”, “düşmən” və bunlar kimi həddən ziyadə istemal olunan ərəbi və farsı sözlərin bəzində bizim iradımız yoxdur”.

F. Köçərli ana dilini, onun sadəliyi və təmizliyini korlayanlara qarşı kəskin çıxışlar edərək “Molla Nəsrəddin” jurnalında çox dərin və məzmunlu məqalələr çap etdirmişdir. O, həmin jurnalda “Ana dili” sərlövhəli məqaləsində yazırdı: “...Az vaxtda Qafqaz türklərinin dili osmanlı sözləri və istilahları ilə doldu: “işbu”, “iştə”, “şimdi”, “şol”, “əfəndim”, “baqalım”, “nasıl” sözləri qəzetə sütunlarını doldurdu. Bu işin nəticəsi bu oldu ki, imdi qəzetlərimizin və jurnallarımızın dilini oxuyub başa düşmək olmur. Ana dili öyrətmək üçün yazılan təlim kitablarımız elə çətin dildə yazılır ki, onların vasitəsi ilə ana dilini ancaq unutmaq olar. Üç-dörd yüz səhifəlik qiraət kitablarımızda “ata”, “ana”, “yaxşı” kimi sözləri dərman üçün belə axtarılsa tapılmaz. Bizim əqidəmizcə bu təqlidçilik və rəftar xalqa xəyanət deməkdir. İndiyədək mənəvi tərəqqimizə mane olan illət bir isə, imdi iki olur: bir tərəfdən hürufat qüsuru əlimizi və ayağımızı bağlayıb qoymur ki, irəli gedək”.

Firidun bəy Köçərli ana dili aşığı idi. Onun 1913-cü ildə qələmə aldığı “Ana dili” məqaləsi o dövr üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Həmin məqalədə ədəbi dil məsələsinə aydınlıq gətirmək istəyən Köçərli yazırdı: “Xeyli vaxtdır ki, dil məsələsi məhəlli müzakirəyə qoyulub, onun üstündə məclislərdə, qəzet sütunlarında və jurnallarda bəhs olunur. Kimi İstanbulda işlənən ədəbi dili tərif edib, onu sair yerlərdə işlənən türk dillərinə tərcih verir, kimi Azərbaycan türklərinin şiveyi-lisanını bəyənib, onun tərəfini saxlayır. Bir paraları da ibn-Yəsəf kimi türklər üçün ümumi bir dil təsis etmək fikrindədirlər ki, hər yerdə o dildə danışılıb yazılsın”. Firidun bəy ədəbi dilin hansı olması ilə bağlı bu üç xətt arasında Azərbaycan-türk dilini müdafiə edərək, bunu belə əsaslandırır: “Hər millətin özünəməxsus ana dili var ki, onun məxsusi malıdır. Ana dili millətin mənəvi diriliyidir, həyatının mayəsi mənziləsinədir. Ananın südü bədənin mayəsi olduğu kimi, ananın dili də ruhun qidasıdır, hər kəs öz anasını və vətəni sevdiyi kimi ana dilini də sevir. Bu, Allah-təalanın gözəl nemətlərindən birisidir, onu əziz və möhtərəm tutmaq hər kəsə borcudur”. Köçərlinin qənaətinə görə Azərbaycan türkləri osmanlı şivəsini o baxımdan qəbul edə bilməz ki, İstanbul ədibləri öz dillərini unudub fars və ərəb terminləri ilə doldurublar. Düzdür, F. Köçərli etiraf edirdi ki, Azərbaycan türkləri də uzun müddət farslarla bir yerdə yaşamağa məcbur olduğu üçün, bir növ onların dilinin təsirinə məruz qalmışlar.

F. Köçərli bu məqaləsində üzünü xalqın tərəqqisinə çalışan ziyalılara tutub onlardan xahiş edirdi ki, ana dilindən uzaq düşməsinlər, öz fikirlərini açıq, sadə dildə yazsınlar ki, onların yazdıqlarını oxuyan anlasın və düşünsün. O, hesab edirdi ki, dil insana ona görə verilib ki, öz fikirlərini və hisslərini ifadə etsin: “Bizim yəqinimizdir ki, dili dolaşmaq şəxsin fikri də dolaşdır. İbarəpərdəlik fikrin boşluğuna və bir dərəcədə yoxluğuna dəlalət eləyir, doğru və səlamət fikrli adamların kəlamı həmişə aydın, açıq və düzgün olur”.

F. Köçərli Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı tarixində ilk dəfə olaraq ədib və şairlərimizin böyük əksəriyyətini əhatə edən ədəbiyyat tarixini yazmışdır. Bu əsərdə yüzdən artıq şair və yazıçının ədəbi irsi və onlardan bir qisminin bioqrafiyası verilmiş və yaradıcılıqları haqqında müəllif fikri söylənilmişdir.

N. Nərimanov da bu ziyalılarımızla eyni mövqedə dayanırdı. O da Azərbaycan dilində ərəb-fars sözlərinin ənənəvi işlənməsini qanuni sayır. Ancaq əndazənin itirilməsinə, ana dilini korlamaq dərəcəsində əcnəbi sözlər işlətməyə qarşı üsyan qaldırır. O, “isbalşim udovolstviyem soqlasiya zayavit eliyoruz”, “qaspadin pedsedatelin mneniyası kamisiya naznacit eləməkdir” tipində danışıqları rüsvay edərək, bunun həm ana dilinə, həm də əcnəbi dilə hörmətsizlik olduğunu göstərir. N.Nərimanov yazırdı: “...türk balası heç vaxt razı olmaz ki, ana dilinə xəyanət etsin. ...millətin dilini bilməmiş onun dərdinə dəva etmək çətinidir”.

Böyük yazıçı, müəllim, həkim, dövlət xadimi N. Nərimanov daim xalqın maariflənməsi uğrunda çalışmış, ana dilinə böyük qayğı göstərmişdir. Bakıda ilk dəfə qiraətxana açmış, dövrünün bir çox ziyalılarını ora dəvət etmişdir. Nərimanovun “Bir gün” adlı məqaləsində yazdığı sözləri nəzərdən keçirdikcə onun ana dilinə olan hədsiz məhəbbətini hiss etməmək mümkün deyil: “Ana dili! Nə qədər rəfiq, nə qədər ali, qəlbə təlatümə gətirən bir kəlmə! Nə qədər möhtərəm, müqəddəs, nə qədər əzəmətli bir qüvvə! Ana dili! Bir dil ki, mehriban bir vücud öz şəfqət və məhəbbətini sənə o dildə bəyan edibdir. Bir dil ki, sən hələ beşikdə ikən layla şəklinə öz ahəng və lətafətini sənə eşitdirib, ruhunun ən dərin guşələrində nəqş bağlayıbdır. Bir dil ki, həyat və kainat haqqında ilk əvvəl bu dil sahəsində fikir hasil edibsən...” (“Həyat”, 1906, № 181).

C. Məmmədquluzadə türkün sadə ana dilini sevdiyi üçün qələm yoldaşlarını da sadə dildə - aydın, şirin bir dildə əsərlər yazmağa səsləyirdi. O, öz əsərlərini çox sadə, hamının başa düşəcəyi, anlayacağı bir dildə yazırdı. Ona görə də ədibin əsərləri sevilə-sevilə oxunur, növbəti yazıları səbirsizliklə gözlənilirdi. Bəziləri “Molla Nəsrəddin” in dil

sadəliyini savadsızlıq kimi qələmə verirdi. C. Məmmədquluzadə deyirdi: “Əlbəttə, bu dil ki, biz onunla “Molla Nəsrəddin”i yazırdıq, o dili biz türklər üçün ədəbi dil hesab etmək fikrində deyilik və bu da bizə heç lazım deyil. Bizim məqsədımız hal-hazırda öz fikrimizi asan dil ilə Azərbaycan türklərinə və bəlkə sair türklərə yetirmək idi və zənn edirəm ki, yetirdik də”. (Xatiratım).

“Molla Nəsrəddin” üslubu ədəbiyyat tariximizdə böyük novatorluq nümunəsi olduğu kimi, onun dili də öz dövrü üçün əsil vaxtında görülmüş bir tədbir oldu. Öz qəliz üslubuna aludə olan “Fyuzat” xalq dili ilə ədəbi dil arasına Çin səddi çəkir və dil prinsipini belə müəyyənləşdirirdi: “... lisani-avam heç bir vaxt lisani-ədəbi ilə bir olamaz”. (“Fyuzat”, 1906, №1) Fyuzatçılar ədəbi dilin xalq zəminini rədd edir, ədəbi dildə norma anlayışını yanlış başa düşürdülər: “Dünyada heç bir zaman heç bir millətin ədəbiyyatı, lisani-ədəbisi tamamilə çoban, əkinçi lisani olmamışdır”. (“Fyuzat”, 1907, №21).

“Molla Nəsrəddin” isə öz sələfi M.Fətəli kimi ədəbi-bədii dilin əsasında xalq dilini görürdü və bu fikirdə olanları başına cəmləşdirirdi. “Molla Nəsrəddin” in ədəbi dil məsələsində prinsipi belə idi: “Biz açıq ana dilində yazırıq”. Onlar bu prinsipdə təkid edir və qətiyyətlə deyirdilər ki, ədəbi dil anlayışı ana dili anlayışını rədd etməməlidir. “Ana” ya “madər”, “ata” ya “pedər” deyənləri, “nəvə”ni “həfid” yazanları, “çörəyi” bəyənməyib “nan” yeyənləri “Molla Nəsrəddin” özünəməxsus üslubla, sərrast satiraları, kəskin kinayələri ilə tənqid etmişdir.

Fyuzatçıların arzuları və əməlləri arasında böyük uçurum vardı. Onlar bir tərəfdən Çindən Ağ dənizə qədər hüdudu olan bir ədəbiyyat yaratmaq arzusu ilə yaşayırdı, digər tərəfdən də elə bir dildə yazırdılar ki, onu nə ərəb, nə fars, nə də türk başa düşə bilirdi. Bu dili başa düşmək üçün vaxtilə Mirzə Fətəlinin dediyi kimi üç dili - ərəb, fars, türk dillərini mükəmməl bilmək lazım idi.

M.İbrahimov 1937-1938- ci illərdə yazdığı “Böyük demokrat” əsərində “Molla Nəsrəddin”lə digər mətbu orqanların qarşılıqlı əlaqəsini “iki üslubun mübarizəsi” kimi səciyyələndirmişdir: “Molla Nəsrəddin” in ictimai görüşləri, ideal və meylləri tezliklə hamıya bəlli oldu. Çox tezliklə dostlar öz məhəbbətlərini, düşmənlər öz nifrətlərini bildirməyə başladılar. Cəbhələr ayrıldı: Mürtəcə fikirlərin mərkəzi olan “Həyat”, “Fyuzat”, “Şələlə” və sair burjua-mülkədar orqanları “Molla Nəsrəddin”in sağlam, tənqidi realizm üslubuna qarşı mistik-mürtəcə romantizmi irəli sürdülər. “Molla Nəsrəddin”lə “Fyuzat”-“Şələlə” qədər bir-birinə zidd olan iki qütb təsvir etmək çətindir”. (1, 112)

“Həp gördüyümüz kimi yazmaqda nə tərəqqi ola bilər? Bir az da düşündüyümüz kibi yazmalıyıq” (“Fyuzat”, 1907, №14). “Fyuzat” bu sözləri deyərək bədii düşüncə ilə real həyat arasındakı əlaqəni kəsirdi.

H.Zərdabi yazırdı ki: “İstəyirsinizmi, türk milləti yaşasın, qabağa getsin, elmi və mərifəti olsun, mədəniyyəti olsun? – Ona dil verin. Türklər (Azərbaycanlılar) öz dillərini itiribdir. Sizin sözünüzü onlar anlamırlar, onların dilini tapın, verin- onlar yaşasın, qabağa getsin” (“Dəbistan”, 1908, №9).

Y.V.Çəmənşəminlinin yazdığına görə bir dəfə H.Zərdabi “Fyuzat”a baxıb soruşur: Bunu kimin üçün yazırsınız? – Camaat üçün, - demişlər. – Elə isə camaatın dilində yazın ki, camaat başa düşsün”. (“Açıq söz” qəzeti, 1916, №160). Çəmənşəminli həmin qəbildən olan mətbuat orqanları haqqında deyirdi: “Nə xalq bu qəzetlərin dilini bildi, nə də qəzetlər xalqın. Dilin birliyi üç-dörd adamın bir dildə yazması ilə olmaz, camaatın mənfəəti də mülahizə olunursa, gərək o camaatın başa düşdüyü dildə yazılsın ki, o da oxuyub bundan hissə götürsün” (Sədayi-həqq”, 1914, 25 fevral).

“Fyuzat”çılar və “Molla Nəsrəddin”çilər arasında ideya baxımından fərqliliklər olsa da, Azərbaycan xalqının maarifə, tərəqqi yoluna və çar rejiminə qarşı mübarizəyə çağırışında fərqliliklər yox idi. Əslində, onların hər biri özünün məqbul saydığı yolla xalqa xidmət etmişdir, yəni Əli bəy Hüseynzadə ilə Mirzə Cəlilin məqsədi eyni, üslubu isə fərqli idi. “Fyuzat” Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm cərəyanının əsasını qoymuş, M.Hadi, H.Cavid, A.Şaiq və A.Səhhət kimi qüdrətli ədiblərin yetişməsində əvəzsiz xidmət göstərmişdir.

21 fevral bütün dünyada Beynəlxalq Ana dili günü kimi qeyd olunur. Dünyada məhv olmaq təhlükəsi ilə üzləşən dillərin qorunması məqsədilə hər il qeyd olunan Beynəlxalq Ana dili günü hər kəsə öz doğma dilinin varlığını hiss etmək, onunla qürur duymaq, onu qorumaq və inkişaf etdirmək hüququnun olduğunu xatırladır.

ƏDƏBİYYAT:

1. İbrahimov M.Ə. Böyük demokrat (Molla Nəsrəddin), Bakı, Azəməşr, 1939, 160 səh.
2. Hacıbəyov Ü. “Hansı vasitələr ilə dilimizi öyrənib kəsb-i-maarif etməliyik?” “İrşad” qəzeti, 1906.
3. Nəbiyev B. “Görkəmli tənqidçi və ədəbiyyatşünas”, Bakı, 1963.
4. Talıbzadə K. “XX əsr Azərbaycan tənqidi”, Bakı, 1966.
5. Vəliyev A.A. “Azərbaycan mətbuat tarixi” (1875-1920), Bakı, “Elm və təhsil”, 2009.
6. Azər Turan “Əli bəy Hüseynzadə. Həyatı, mübarizəsi, yaradıcılıq şərcəsi”, Bakı, 2014.
7. Azər Turan “Milli məfkurənin atası”, Bakı, 2014.

Açar sözlər: ana dili, ədəbi dil, milli sözlər, alınma sözlər, mətbuat, maarifçilik, dil məsələləri.

Ключевые слова: родной язык, литературный язык, исконная лексика, заимствованная лексика, печать, просвещение, языковые проблемы.

XÜLASƏ

XIX əsrdə heç bir ziyalı ədəbi dil, ana dili ətrafında gedən mübahisələrdən kənar qalmırdı. Düzdür, hər kəs eyni mövqedən çıxış etmir, lakin ana dilimizin saflığı uğrunda mübarizədə dilimizin taleyinə heç kəs laqeydlik göstərməmişdir. Məqalədə Ü. Hacıbəyov, C. Məmmədquluzadə, F. Köçərli, N. Nərimanov kimi maarifpərvər ziyalıların ana dilimizin saflığı, hər cür yad təsirlərdən qorunması, təhsilin ana dilində aparılması, ana dilində dərslük və kitabların çap olunması uğrunda apardığı mübarizə işıqlandırılmışdır. “Molla Nəsrəddin” və “Fyuzat” jurnallarının

ədəbi dilə olan münasibətdəki fərqli prinsiplərinə aydınlıq gətirilmişdir. “Fyuzat”çılar və “Molla Nəsrəddin”çilər arasında ideya baxımından fərqliliklər olsa da, Azərbaycan xalqının maarifə, tərəqqi yoluna və çar rejiminə qarşı mübarizəyə çağırışında fərqliliklər yox idi.

Интеллигенты, боровшиеся за чистоту нашего родного языка

Резюме

В XIX веке ни один представитель отечественной интеллигенции не мог оставаться в стороне от дискуссий по поводу проблем литературного и родного языка. Правда, не все выступали с одинаковых позиций, однако никто из них не проявил равнодушия в борьбе за чистоту азербайджанского языка. В статье освещается деятельность в этом направлении таких интеллигентов – приверженцев просвещения, как У.Гаджибеков, Дж.Мамедгулузаде, Ф.Кочарли и Н.Нариманов. Они встали на защиту чистоты нашего родного языка, боролись за его очищение от всевозможных иноземных влияний, за обучение и издание учебников и книг на родном языке. Здесь также анализируются принципиально различные подходы журналов «Молла Насреддин» и «Фиюзат» к проблеме литературного языка. Хотя между этими журналами и существовали идейные разногласия, все же они исчезали, когда дело касалось призывов к борьбе против царизма, за просвещение и процветание азербайджанского народа.

Rəyçi: prof.T.M.Nasıyev